

Türkiye’de Genel Seçimler ve Diyarbakır’daki Yansımaları (1920–1946)

General Elections in Turkey and Their Reflections in Diyarbakır (1920–1946)

Yalçın DOĞAN^{ID}

Dicle Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Diyarbakır, Türkiye

Bu makale Prof. Dr. Esin Dayı'nın danışmanlığında yürütülen " Türk Parlamento Sisteminde Diyarbakır Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1950) Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2018" yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 28.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 01.12.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yalçın DOĞAN
Email: yalcinndogann@hotmail.com

Atıf: Doğan, Y. (2023). Türkiye’de genel seçimler ve Diyarbakır’daki yansımaları (1920–1946). *Journal of Atatürk*, 12(2), 54–60.

Cite this article as: Doğan, Y. (2023). General Elections in Turkey and Their Reflections in Diyarbakır (1920–1946). *Journal of Atatürk*, 12(2), 54–60.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

1789 Fransız Devrimi ile parlamento kavramı ortaya çıktı. Bugün günümüzde kullandığımız birçok terim o devrin ürünüdür. Avrupa bu süreci yaşarken Osmanlı da 18. ve 19. yüzyılda yapmış olduğu ıslahatlarla Avrupa’daki gelişmelere ayak uydurmaya çalıştı. I. Meşrutiyet’in 1876’da ilan edilmesiyle halk tam olmasa da yönetime dâhil oldu. Süreç belli zamanlarda kesintiye uğrasa da ülkede parlamenter sistem artık kaçınılmaz hale geldi.

1920 yılına gelindiğinde İstanbul’daki meclisin kapatılması Ankara’da yeni bir meclisin açılmasına fırsat verdi. Ortaya çıkan bu yeni süreçle birlikte 23 Nisan 1920’de itibaren TBMM dönemi başladı. Bu çalışmada 1920’den 1950’ye kadar Türkiye’de yapılmış olan genel seçimler şekli, yapılan hazırlıklar, ülke genelindeki çalışmalar ve Diyarbakır’daki yansımaları genel bir çerçevede incelendi.

Anahtar Kelimeler: TBMM, genel seçimler, Diyarbakır, milletvekilleri, CHP, DP

ABSTRACT

The concept of parliament emerged with the French Revolution of 1789. Many of the terms we use today are products of that era. While Europe was going through this process, the Ottoman Empire tried to keep up with the developments in Europe with the reforms it made in the 18th and 19th centuries. With the declaration of the First Constitutional Monarchy in 1876, the people participated in the administration, although not fully. Although the process was interrupted at certain times, the parliamentary system has become inevitable in the country.

In 1920, the closure of the parliament in Istanbul gave the opportunity to open a new parliament in Ankara. With this new process, the Turkish Grand National Assembly period began on April 23, 1920. In this study, the form of the general elections held in Turkey from 1920 to 1950, the preparations made, the studies across the country, and their reflections in Diyarbakır were examined in a general framework.

Keywords: CHP, Diyarbakır, DP, general elections, members of parliament, TBMM

Giriş

Osmanlı Devleti’de anayasal düzene ilk adım “*Sened-i İttifak*” (1808) ile başladı. 1839’dan 1876’ya kadar devam eden Tanzimat Döneminde kurulan muhassıllık meclislerinin kurulmasıyla da halk yerel yönetimlerde seçimle tanıştı (Kaynar, 1985, ss. 174–176). II. Abdülhamit’in 31 Ağustos 1876’da tahta gelmesiyle Osmanlı’da I. Meşrutiyet Dönemi başladı. (Çavdar, 2008, s. 45; Karal, 2011, ss. 1–2). 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Padişah anayasanın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak meclisi kapattı. Böylece 30 yıl süren II. Abdulhamit Dönemi başladı. Bu süreç 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile son buldu. (Uzunçarşılı, 1956, s. 105).

Yeni dönemle birlikte İstanbul’da birçok dernek ve cemiyet kuruldu. Bu cemiyetlerin faaliyetlerinin görüldüğü bir yerde Diyarbakır’dı. Ziya Gökalp, Diyarbakır’da İttihat ve Terakki Partisi’nin bir şubasını açtı (İğdemir, 1976, s. 361). Bu süreç I. Dünya Savaşı’nın son bulduğu 1918 yılının sonlarına kadar devam etti. Savaşta Osmanlı’nın da içinde bulunduğu İttifak grubunun savaşı kaybetmesiyle, İttihat ve Terakki önderleri (Talat, Enver ve Cemal Paşalar) 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi’nden sonra 2 Kasım 1918’de ülkeyi terk ettiler (Tansel, 1991, s. 41). Bunun üzerine Padişah Vahdettin, 21 Aralık 1918’de yayınladığı bildiriyle Meclis-i Mebusan’ı kapattı (Türkgeldi, 2010, s. 169).

Atatürk Dönemi Genel Seçimler ve Diyarbakır

1918'de Meclis'in dağılmasından sonra Anadolu ve Trakya'da milli bir harekât oluşmaya başladı. Ulusal harekât öncelikle Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasında ve Meclis'e dayalı bir hükümet kurulmasında kararlıydı (Tanör, 2004, s. 229). Bu amaçla Millî Mücadele tarihi açısından önemli bir yer tutan kongreler yapıldı. Buradan çıkan kararlar neticesinde İstanbul Hükümeti seçim kararı aldı. 1919 Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri 20 Temmuz 1908 tarihli "*İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati*" uyarınca ve 7 Ekim 1919 tarihli kararnameye göre yapıldı (Demirel, 2010, s. 39).

1919 sürecinde Diyarbakır'daki siyasi havaya baktığımızda yapılmış olan Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongrelerinin etkisi burada da görüldü. Erzurum Kongresi'nin hazırlık sürecinde Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi tarafından 7 Haziran 1919'da Mardin ve Diyarbakır eşrafından Cemilpaşazade Kasım, Behrampaşazade Arif, Cizreli İzzet Efendi, Belediye Eski Reisi Hacı Niyazi (Çıkıntaş), Nakibü'l-eşraf Bekir Sıtkı (Ocak), Muharremzade Mahmut (Göksel) ve Mardin'de Abdülkâdir Paşa'ya ayrı ayrı telgraflar gönderildi. Erzurum'da bir kongre yapılacağına haber alınması üzerine Diyarbakır'daki milli teşkilatlar hazırlıklara başladı. Kongreye Diyarbakır'dan Müftü Hacı İbrahim Efendi (Uluğ), Piranlızâde Nazım (Önen), Nakibü'l-eşraf Bekir Sıtkı Cerciszâde Abdülgani (Göksu) delege olarak seçildi. Bu arada İstanbul Hükümeti yapılacak olan kongreden haberdar olunca vilayet ve livalara kongrenin yapılmaması için 20 Temmuz 1919'da bir duyuru yaptı. O sırada Diyarbakır Valisi olan Faik Ali, İstanbul hükümeti yanlısı tutum sergileyerek kongre için yapılan çağrıya olumsuz yanıt verince delegeler kongreye katılmadı. Sivas Kongresi hazırlıkları yapıldığı esnada Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır Valisi Faik Ali ve Müftü İbrahim Efendi'ye bir mektup yazdı. Ayrıca Heyet-i Temsiliye'ye Diyarbakır'dan bir iki aday gösterilmesi için 13. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Halit Bey'e de 1 Ağustos 1919 tarihinde... "*Vilayat-ı Şarkıye Kongresi, birkaç güne kadar ikmal-i vaziyet edecektir... Diyarbakır Vilayeti'nden de vilayet halkınca hâiz-i te'sîr ve nüfuz ve evsafı lazımeyle haiz bir ila iki zatın Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti namına intihâb ve nâmzet gösterilmesi lazımdır...*" bir telgraf yolladı (Goloğlu, 2017, s. 135). Bu arada ilk zamanlar İstanbul Hükümeti yanlısı tutum sergileyen Diyarbakır Valisi Faik Ali, Ali Galip Olayı ile birlikte tutumu değişince Diyarbakır aydınları harekete geçti. Diyarbakır eşrafından İhsan Hamit (Tiğrel) Sivas Kongresi'ne delege olarak seçildi. Ancak delege ismi kongrenin son bulduğu 11 Eylül 1919 tarihinden sonra Sivas'a bildirildiği için İhsan Hamit kongreye katılmadı. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ile Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi (Bozan, 2016, ss. 255–284).

İstanbul Hükümeti ile yapılan Amasya Protokolü görüşmelerinin neticesinde açılmasına karar verilen Son Osmanlı Mebusan Meclisi için seçim hazırlıkları yapıldı. Seçim için Diyarbakır Merkez Sancağı'na baktığımızda aday olmak isteyenler Kasım ayının ilk haftasında başvuru yaptı. Bu kişiler: Amid Eski Valisi İsmail Hakkı Beyefendi, Diyarbakır eski milletvekillerinden Zülfü (Tiğrel) ve Feyzi (Pirinçioğlu) Behram Paşazade Arif, Salih Paşa'nın damadı Recep Ferit, Van eski milletvekili Asaf, Tercüman-ı Hakikat Başyazarı Babanzade Hüseyin Şükrü idi. Bu kişiler 5–6 Kasım 1919'da Diyarbakır Vilayeti için adaylıklarını açıkladılar (BOA, DH-İ.UM.EK, E-114/89). Aralık 1919 tarihinde yapılan seçim sonucunda 12 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi İstanbul'da açılınca Diyarbakır adaylarından Feyzi ve Zülfü Milletvekili olarak Mebusan Meclisi'nde yer aldı (Karaca, 2004, ss. 293–295).

Meclis'in açılmasına ilk zamanlar İtilaf Devletleri müdahale etmediler. Bunun nedeni ise hem Padişah'ın Meclis'te etkili olacağı düşüncesi hem de yapmaya çalıştıkları Sevr Anlaşması'nı Meclis'e kabul ettirme düşüncesi olsa gerekti. Ancak Meclis bu düşünceye meydan okur gibi 28 Ocak 1920'de hazırlanan ve sonradan "*Misak-ı Milli*" olarak adlandırılan "*Ahd-ı Milli*"yi kabul etti. (MMZC, IV/1, ss. 44–45). Misak-ı Milli kararlarının Meclis'ten geçmesi üzerine tavırları değişen İtilaf Devletleri 12 Şubat 1920'de başlamış olan Londra Konferansı'nda İstanbul'u işgal kararı aldılar. (Kayra, 1997, s. 55). Neticede İstanbul 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından resmen işgal edildi ve Osmanlı Mebusan Meclisi basılarak bazı milletvekilleri tutuklandı (Sarıhan, 1993, s. 443). Bu gelişmeler üzerine Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Meclis'in 18 Mart 1920 tarihli oturumunda genel oturumların ertelenmesi için bir karar verdi. Böylece Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması oy birliği ile kabul edildi. (MMZC, IV/1, s. 496). Bu durum Anadolu'daki Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki harekât gücüne Ankara'da yeni bir Meclis açma fırsatı verdi. Ankara'da toplanacak olan Meclis'in üye sayısı hesaplanırken seçim kanunundaki esaslar bir kenara bırakılarak 19 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından seçimlerin nasıl yapılacağına ilişkin bir genelge yayınlanarak Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlıklarına gönderildi (Atatürk, 1984, s. 289; Demirel, 2013, s. 19).

Olağanüstü koşullarda yapılan seçimler tek dereceli ve mutlak çoğunluk esasına göre 19 Mart 1920 tarihinde altmışaltı seçim bölgesinde başladı (Turan, 2009, s. 124). Bazı seçim bölgelerinde engellemeler ve direnişlerden dolayı seçimler yapılamadı. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu konuyla ilgili olarak Diyarbakır'ın de aralarında olduğu Dersim, Malatya, Elâzığ, Konya ve Trabzon bölgelerinde kararsızlık ve direnme olduğu için seçimlerin yapılmasında güçlük çekildiğini; ancak bu duruma halkın değil bölgedeki sivil idare amirlerinin sebep olduğunu söyleyerek, yapılan engellemelere rağmen seçimlerin tamamlandığını belirtti (Atatürk, 1984, s. 292).

Diyarbakır Merkez Sancağı'nda 1920 Genel Seçimleri sivil idare amirlerinin engellemelerine rağmen 18 Nisan 1920 tarihinde (Beysanoğlu, 1990, s. 826) o zaman merkeze bağlı olan Derik, Lice, Beşiri ve Silvan ilçelerindeki ikinci seçmenlerin mahallinde ve merkezdeki ikinci seçmenlerin de Diyarbakır'da verdikleri oyların birleştirilmesiyle gerçekleşti. En çok oyu alan beş adayın seçildiği Diyarbakır Merkez Sancağı'nda yapılan seçimde, on dokuz aday gösterildi (Tütenk, 1960, ss. 326–327; Üçok, 1987, s. 9). Adaylardan Zülfü ve Feyzi Malta Adası'nda sürgünde olmalarına rağmen milletvekili gösterildi. Meclis çalışmalarına sürgün cezasının sona ermesinden sonra katıldılar. (Güldoğan, 2011, s. 233).

I. TBMM'de Diyarbakır'ı ikisi Osmanlı Mebusan Meclisi'nden geldikleri tespit edilen Zülfü ve Feyzi beşi ise yeni seçilen ve toplamda yedi milletvekili temsil etti (Kendirici, 2009, ss. 145–157). 1920 seçimlerinde Diyarbakır'dan aday gösterilip kazanan diğer milletvekilleri şunlardı: Abdülhamit Hamdi Efendi (Çintan), Kadri Ahmet (Kürkçü), Mehmet Kadri (Üçok), Mustafa Akif (Tütenk), Hacı Şükrü (Aydındağ)'dür (Kansu, 2009, s. 529). 1920 Seçimleri'nde kazanan Diyarbakır Milletvekilleri'nin bölgede aldıkları oylara baktığımızda: Abdülhamit Hamdi Efendi 103, Kadri Ahmet 95, Mehmet Kadri 131, Mustafa Akif 79, Hacı Şükrü 112'dir. Zülfü ve Feyzi Osmanlı Mebusan Meclisi'nden geldikleri için oy oranları yoktur (TBMM Arşivi, Kadri Üçok'un I. Devre Seçim Mazbatası). Diyarbakır Milletvekillerinden Mehmet Kadri 19 Ekim 1920'de Van Valiliği'ne geçtiği için istifa etti. Bundan dolayı Diyarbakır'daki Milletvekili sayısı altıya düştü. (Goloğlu, 2010, s. 356; TBMM ZC, I/5, s. 91).

18 Nisan'da yapılan seçimden hemen sonra 19 Nisan'da Diyarbakır Valisi Hüseyin Mazhar tarafından en çok oy alan Mehmet Kadri'ye seçim tutanağı gönderilerek derhal yola çıkmasının Hey'et-i Temsiliye tarafından istendiği bildirildi. 19 Mart 1920 tarihli genelgenin 10. Maddesi'ne göre yol giderleri olarak da kendisine 25.000 kuruş ödenek verilmesi için defterdarlığa emir verildi. Mehmet Kadri, o zamanki ulaşım olanaklarının el verdiği bir suretle tam bir ayda Ankara'ya geldi. Seçim tutanağı 18 Mayıs'ta Meclis Genel Kurulu'nda kabul edilerek onaylandı (Üçok, 1987, s. 9). Meclis'in açılışı sebebiyle 23 Nisan 1920 günü Diyarbakır'da Kolordu Erkânı Harp Reisi Haliğ tarafından, Mardin Kapı dışındaki handan, Sadiköyü'ne 101 pare top atışı yapılarak Meclis'in açılışı Diyarbakır'da kutlandı (Tütenk, 1960, s. 327).

Millî Mücadele sürecini yöneten I. Meclis 1 Nisan 1923 tarihinde Aydın Milletvekili Mehmet Esad (İleri) Efendi ile yüz yirmi arkadaşının verdiği önerge ile seçim kararı aldı (TBMM ZC, I/28, s. 283). 3 Nisan 1923'te "*İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun'u*" kabul etti. Bazı milletvekilleri tek dereceli seçim istemi yapılması isterken, seçimin iki dereceli seçim sistemine¹ göre yapılacağı kabul edildi (TBMM ZC, I/28, s. 291). 3 Nisan 1923'te "*İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun*" ile yeni seçim kanununun ilkelelerinin saptanmasının ardından 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) Başkanı sıfatıyla Meclis'teki I. Grup'un seçimden sonra Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini açıklayan Dokuz Umde bildirisini yayınladı (Demirel, 2013, s. 33; İnan, 1982, s. 81). Beynamede I. TBMM'nin ulus egemenliğine dayalı bir halk devleti kurduğunu, yeni oluşumu sağlanacak Meclis'in ekonomik gelişme ile siyasal yapılanmayı amaç edinen bir Meclis olacağını açıkladı (Çakan, 1999, s. 27). Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin yeniden yapılanmasını sağlayacak olan seçime büyük önem verdi. 1923 Seçimlerine katılacak tüm adayların tespitini kendisinin başkanlığında kurulan seçim bürosu yaptı (Demirel, 2012, s. 156). Neticede 1923 seçimlerini seçimden hemen sonra Halk Fırkası'na dönüştürülen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kazandı. Seçilen 286 milletvekilinden sadece ikisi Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) ve Eskişehir'den Emin (Sazak) bağımsız olarak seçildi (Demirel, 2007, s. 727; Güneş, 2017, ss. 215–216).

1923 Seçimleri Diyarbakır Merkez Sancağı ve merkeze bağlı Derik, Lice, Beşiri, Silvan kazalarında adaylar 20 Haziran'da açıklandı (Güneş, 2017, s. 198). 30 Temmuz'da yapılan seçimde Diyarbakır'dan I. Dönem TBMM'den Zülfü ve Feyzi ile Hazrolu Mehmet Nuri, Ziya Gökalp ve Abdurrahman Şeref (Uluğ) olmak üzere beş milletvekili seçildi. Diyarbakır Milletvekilleri'nin aldıkları oy oranlarına bakıldığında Zülfü 456, Feyzi 447, Abdurrahman Şeref 426, Hazrolu Mehmet Nuri 405, Ziya Gökalp 405'tir. (TBMM Arşivi, Diyarbakır Milletvekillerinin II. Dönem Seçim Mazbataları). Diyarbakır'dan seçilen vekillerin mazbataları 13 Ağustos 1923 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda onaylanarak kabul edildi (TBMM ZC, II/1, s. 33). Ancak Ziya Gökalp'in vefatı üzerine 28 Aralık 1924'te ara seçim yapıldı. Cavit (Ekin) 401 oyla Diyarbakır'dan milletvekili seçildi. Oy oranlarının seçim bölgelerine dağılımına baktığımızda: Diyarbakır Merkez Kaza 97, Silvan 131, Beşiri 40, Lice 60, Dirik (Derik) 73 oy şeklindedir (TBMM Arşivi, Cavit'in Ekin'in II. Dönem Seçim Mazbataları). Mehmet Nuri'nin (Budak) vefatı üzerine Aralık 1925'te

yapılan ara seçimde İbrahim Tali (Öngören) 376 oy alarak II. Dönem TBMM'den Diyarbakır Milletvekili seçildi. Ara seçimde aldığı oyların seçim bölgelerine oranlarına baktığımızda Diyarbakır Merkez Kaza 76, Silvan 109, Lice 70, Beşiri 44, Dirik 77 oy şeklinde dağıldı (TBMM Arşivi, İbrahim Tali Öngören'in II. Dönem Seçim Mazbataları).

II. Meclis'in son toplantı yılına gelindiğinde 26 Haziran 1927 tarihli oturumda Afyonkarahisar Milletvekili Ali (Çetinkaya) Teşkilat-ı Esasiye'nin 14. Maddesi'ne göre Meclis'in tatil edilmesini teklif etti. Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucunda teklif kabul edilerek, II. Meclis dönemi sona erdi (TBMM ZC, II/33, s. 845).

Meclis tatile girmeden CHF Grubu 23 Haziran 1927'de nizamnamesinde önemli bir değişiklik yaptı. Buna göre önceden fırka divanına ait olan milletvekili adaylarını belirleme yetkisi bu kuruldan alınarak doğrudan CHF Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya verildi (Demirel, 2013, s. 85). Yeni tüzüğün kabulüyle birlikte, bu dönem için seçilen milletvekillerinin tümü CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 29 Ağustos 1927 tarihli beyanname ile ilan edilerek açıklandı (Avcı, 2000, s. 22). 1927 seçimleri için ikinci seçimler için yapılan seçimler 30 Temmuz'da başlayarak 5 Ağustos'ta bitti. İkinci seçmenlerin katıldığı milletvekili seçimi ise 2-6 Eylül tarihleri arasında gerçekleşti (Avcı, 2000, s. 21). 6 Eylül günü memleketin çoğu yerinde seçimler tamamlandı (Hâkimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1927, s. 1). Böylece CHP'nin tek parti olarak katıldığı 1927 Seçimleri ile ülkede Tek Parti Dönemi'nin ayak sesleri duyulmaya başlandı.

Bu dönemde önemli bir gelişme de 1924 Anayasası ile idari taksimattaki değişikliğin 1927 seçimlerine yansımaları oldu. Cumhuriyet'in ilanından sonra 20 Nisan 1924'te 4981 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. Maddesi sancakları kaldırıp ve idari taksimatı vilayet, kaza, nahiye, kasaba ve köy şeklinde belirledi. Buna göre yapılan yeni düzenleme ile o zamana kadar mevcut illerin yapısı korundu. Diyarbakır'da idari teşkilatı ile il haline getirildi (Tuğlacı, 1985, s. 99). 1925 yılında Diyarbakır Vilayeti; Diyarbakır, Silvan, Beşiri, Dirik ve Lice isimli beş kazadan meydana geldi. 1926 yılında Ergani Osmaniye, Kulp ve Çermik isimli üç birim de kaza haline getirilerek Diyarbakır Vilayeti'ne bağlandı. Böylece vilayetteki kaza sayısı altıya yükseldi (Şaşmaz, 2014, s. 281). Diyarbakır yeni idari taksimatıyla Eylül ayının ilk haftasında başlayan 1927 Genel Seçimlerine dönem itibarıyla Diyarbakır Merkez Kazası, Lice, Ergani Osmaniye, Çermik, Silvan ve Kulp olmak üzere altı kazayla girdi. 1927 Genel Seçimlerinde Diyarbakır'da 43.148 seçmenden 12.664 kişi oy kullandı (Güneş, 2017, s. 266). Yapılan seçimde Diyarbakır'ı eski vekillerden İbrahim Tali (Öngören) dışında İshak Refet (Işırtman), Ahmet Mithat (Kalabalık) ve Aziz Zekai (Apyadın) olmak üzere 4 milletvekili temsil etti. Kazanan adayların aldıkları oylara baktığımızda: İshak Refet 344, Ahmet Mithat 344, Aziz Zekai 343 ve İbrahim Tali 344 oy aldılar (TBMM Arşivi, Diyarbakır Milletvekillerinin III. Dönem Seçim Mazbataları). Diyarbakır Milletvekili Ahmet Mithat'ın İstanbul Valiliği'ne tayin edilmesiyle boşalan milletvekilliği için ara seçim yapıldı. (TBMM ZC, III/1, s. 151). Mehmet Rüştü (Bekit) 324 oy alarak Diyarbakır'dan Milletvekili seçildi. Aldığı oyların seçim bölgelerine dağılımı ise şu şekilde oldu: Diyarbakır Merkez 118, Lice 46, Ergani Osmani 47, Çermik 30, Silvan 60, Kulp 23 oy aldı (BCA, 030.10/74.486.15.2; BCA, 030.10/74.486.15.3). Daha sonra İbrahim Tali'nin Umumi Müfettişliğe tayin edilmesiyle boşalan Diyarbakır milletvekilliği

1 1946 yılına kadar sürecek olan iki dereceli seçim sistemlerinde müntehib-i evvel (birinci seçmen) önce vekilleri seçecek olan müntehib-i sânileri (ikinci seçmen) seçer. Onlarda halk adına milletvekillerini seçer. (Demir, 2007, s.50).

için yapılan ara seçimle Kazım (Sevüktekin) 324 oyla Diyarbakır'dan milletvekili seçildi (BCA, O30.10/74.486.15.2).

Bu dönem seçilen adaylardaki en önemli husus hiçbirinin Diyarbakırlı olmaması ve genel olarak asker ve bürokrat olmasıdır. Bu da 1925'te bölgede yaşanan Şeyh Sait ayaklanmasının etkisinden olsa gerektir. Ayaklanma sonrası CHP bölgede parti teşkilatlarını kapatarak kendince almış olduğu asayiş tedbirleri bağlamında merkezden atadığı kişilerle bölgeyi kontrol etmiştir. Diyarbakır'da yaşanan bu gelişmelerden payını almıştır.

III. Meclis'in son dönemine geldiğinde parti ve hükümet aleyhine memlekette bir hava yaratıldığını düşünen Mustafa Kemal Paşa 3 Mart 1931 tarihinde CHF Genel Başkanı sıfatıyla Meclis Grup Başkanlığı'na bir yazı göndererek bu duruma dikkat çekip seçimin yenilenmesi gerektiğini bildirdi (Atatürk, 2006, s. 611). Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatı üzerine Erzincan Milletvekili Saffet Ziya (Arıkan), Afyon Karahisar Milletvekili Ali (Çetinkaya) ve Tekirdağ Milletvekili Cemil (Uybadın) Meclis'in 5 Mart 1931 tarihli oturumunda seçimlerin yenilenmesi için bir takrir sundu (TBMM ZC, III/26, s. 18). Yapılan görüşmelerden sonra oylamaya sunulan takrir 268 milletvekilinin evet oyuyla kabul edildi. Meclis bunun üzerine 26 Mart 1931'de son toplantısını yaparak seçim hazırlıkları için dağıldı (TBMM ZC, III/26, s. 19). İkinci seçmenlerin seçimi 7-10 Nisan 1931'de yapıldıktan sonra Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan Başbakan İsmet (İnönü) kâtibi Recep ve Firka Divanı ile yapılan görüşmeler sonucu CHF adaylarını belirleyerek 20 Nisan'da ilan etti (Akşam, 20 Nisan 1931, s. 1).

Seçmen sayılarını belirlemek için hazırlanan nüfus defterleri Diyarbakır'da 15 Mart'ta askıya çıkarıldı (Son Posta, 16 Mart 1931, s. 1). Meclis'in IV. Dönemi'nde, Diyarbakır'dan biri yeni olan Zeki Mesut (Alsan) hariç üçü eski vekillerden Kazım (Sevüktekin) Paşa, Aziz Zekai (Apaydın) ve Zülfü (Tiğrel) olmak üzere toplam dört aday gösterildi (TBMM ZC, IV/5, s. 10). Diyarbakır'da 391 ikinci seçmenden, 385'in oy kullandığı 1931 Genel Seçimlerinde Diyarbakır Seçim Dairesi Teftiş Heyeti'nden gönderilen 24 Nisan 1931 tarihli mazbatada adayların oy oranlarının aynı şekilde dağıldığı görülmektedir. Buna göre: Kâzım Paşa, Zekai ve Zülfü 385 oy aldı. Oyların seçim bölgelerine dağılımı ise şu şekilde oldu: Diyarbakır Merkez 185, Lice 52, Ergani Osmaniye 48, Çermik 31, Silvan 41, Kulp 28'dir (TBMM Arşivi, IV. Dönem Diyarbakır Milletvekillerinin Seçim Mazbataları).

5 Aralık 1934'te yapılan ilk oturumunda, Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve iki arkadaşı seçimlerin yenilenmesi talebiyle bir teklif sundu. Verilen önerge Meclis'te oy birliği ile kabul edilerek seçimlerin yenilenmesi kararı alındı (TBMM ZC, IV/25, s. 81). Meclis'in aynı günkü II. Oturumunda Başbakan İsmet İnönü de kadınlarında seçme seçilme haklarına sahip olması için bir kanun teklifi sundu (TBMM ZC, IV/25, s. 82). Türk kadınına ilk defa seçme ve seçilme hakkı verilerek siyasi alanda kadın-erkek eşitliği sağlandı. IV. Dönem Meclis'i 23 Aralık 1934'te Meclis Başkanı Kâzım Özalp'in kapanış konuşmasıyla son oturumunu yaparak V. Dönem için seçimlere gitti (TBMM ZC, IV/25, s. 310).

Meclis seçim kanununda yapılan değişikliklerle V. Dönem için seçim sürecine girdi. Hazırlıklar başladığı zaman seçme ve seçilme hakkına sahip olan kişilerin isimlerini gösteren defterler mahallelere asıldı. Daha sonra "müntehib-i sani" (ikinci seçmen) adaylarını ayırmak için her kaza içinde yoklama yapılacak ve yoklama neticesinde adaylar belli olacak ve böylece "müntehib-i sani" seçimlerine başlanacaktı (Akşam 5 Ocak 1935 s. 2). Yapılan "müntehib-i sani" seçimlerinde oy kullanmaya büyük ilgi olduğu ve özellikle

ilk defa oy kullanan kadınların daha çok göze çarptığı görüldü (Akşam 19 Ocak 1935 s. 2). V. Dönem Seçimleri'nin listeleri belirlendikten sonra ilk defa gösterilen kadın adayların sayısı 17 olarak belirlendi (Akşam 5 Şubat 1935 s. 7). 8 Şubat'ta başlayan seçimler aynı gün tamamlandı. CHP'nin 17'si kadın olmak üzere 286 aday oy birliğiyle milletvekili seçildi (Demirel, 2013, s. 178).

V. Dönem TBMM'nin Diyarbakır'da yapılan seçimlerine baktığımız zaman ikinci seçmen sayısı ise 700'dü. Ancak bu sayıdan 629'u oylamaya katıldı. 130.290'da birinci seçmen bulunuyordu. Bunların 67.884'ü kadın, 62.403 erkekti. Bunların içinden de 39.230 kadın, 45.643 erkeğin oylamaya katıldığı görülmektedir (Güneş, 2017, s. 423). Buna göre 1935 Genel Seçimlerinde Diyarbakır'dan General Kazım Sevüktekin, Zekai Apaydın, Zeki Mesud Alsan, Zülfü Tiğrel, Rüştü Bekit gibi beşi eski vekillerden, Huriye Baha Önez ve Mehmet Tevfik Bilge gibi ikisi de yeni adaylardan olmak üzere toplam yedi kişi milletvekili olarak aday gösterildi (Akşam 5 Şubat 1935 s. 7). Aday milletvekillerin tamamı yapılan seçim sonucunda kazanarak meclisteki yerlerini aldılar (TBMM ZC, IV/1, s. 16).

Yapılan oylama sonucunda milletvekillerinin aldıkları oylara baktığımızda aynı oy oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Buna göre: General Kazım Sevüktekin, Zekai Apaydın, Zeki Mesud Alsan, Zülfü Tiğrel, Rüştü Bekit, Huriye Baha Önez ve Mehmet Tevfik Bilge seçim sonucunda 629 oy aldılar. Bu oyların seçim bölgelerine dağılımı ise şu şekilde oldu: Diyarbakır Merkez 365, Lice 56, Ergani Osmaniye 56, Çermik 39, Silvan 69, Kulp 44 oy dur (TBMM Arşivi, V. Dönem Diyarbakır Milletvekillerinin Seçim Mazbataları).

TBMM V. Dönem yasama çalışmaları başladıktan sonra Zekai Apaydın, Moskova Büyükelçiliği'ne tayin olduğundan dolayı 1 Ekim 1935'te milletvekilliğinden istifa etti (TBMM ZC, V/3, s. 3). Bundan dolayı milletvekilliği için ara seçim yapıldı. Yapılan seçimle İbrahim Tali Öngören 567 oyla Diyarbakır'dan milletvekili seçildi. Aldığı oyların seçim bölgelerine dağılımı ise şu şekilde oldu: Diyarbakır Merkez 338, Lice 57, Ergani Osmaniye 52, Çermik 39, Silvan 48, Kulp 33 oy aldı (TBMM Arşivi, İbrahim Tali Öngören'in V. Dönem Seçim Mazbatası). İbrahim Tali'nin seçim mazbatası 22 Ocak 1936 tarihinde Genel Kurul'a sunularak kabul edildi. İbrahim Tali aynı gün Meclis'teki ant içme töreninin ardından görevine başladı (TBMM ZC, V/8, s. 110).

Milli Şef Dönemi Genel Seçimler ve Diyarbakır

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatıyla siyasi dengeler değişti. 11 Kasım 1938'de olağanüstü toplanan TBMM İsmet İnönü'yü siyasetteki en üst makam olan Cumhurbaşkanlığı'na seçti. 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Kongresi'nde değiştirilen parti tüzüğüyle de İsmet İnönü'nün sürekli Genel Başkan olarak seçilmesi sağlanarak kendisine Milli Şef unvanı verildi (Demir, 2011, s. 13). 1939 Milletvekili Genel Seçimleri, Atatürk'ün vefatından sonra yapılan ilk 1908 *İntihab-ı Mebusan Kanunu*'na göre yapılan son seçimlerdi (Akandere, 1998, s. 119). 1939 seçimleri için CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü CHP Parti Divanı ile görüşerek milletvekili adaylarını belirledi (Olgun, 2011, ss. 18-19).

Diyarbakır bu seçim yılında mevcut kazalara 1936'da Eğil ve Bismil, 1937'de Çınar'ın da eklenmesiyle toplam dokuz kaza olarak seçime girdi (Şaşmaz, 2014, s. 82). Bu dönem Diyarbakır'dan CHP'nin adaylarına baktığımızda: İbrahim Tali Öngören, Zülfü Tiğrel, Tahsin Cahit Çubukçu, Veli Necdet Süngütay, Zeki Mesud Alsan, Kazım Sevüktekin, Rüştü Bekit olmak üzere toplam yedi kişi aday gösterildi (Akşam, 25 Mart 1939, s. 9). Atatürk'e yakınlığıyla ve İnönü'ye karşı siyaseti ile bilinen Diyarbakır Eski Milletvekili Zekai Apaydın ise bu dönem aday gösterilmedi (Koçak, 1996,

s. 36). 1939 VI. Dönem Genel Seçimleri'nde Diyarbakır'dan 652 ikinci seçmenden 648 kişi oy kullandı (TBMM Arşivi, Diyarbakır VI. Dönem Milletvekillerinin Seçim Mazbatası).

1939 seçimlerinin tamamlanmasından sonra Diyarbakır Vilayeti'nden vekil seçilenlere ait 29 Mart 1939 tarihli ve 1115 numaralı tezkere, 30 Mart 1939 tarihinde Başvekil tarafından TBMM Başkanlığı'na sunuldu (BCA, 030.10\75.497.19.1). Söz konusu tezkerede, aday gösterilen, İbrahim Tali Öngören, Zülfü Tigrel, Tahsin Cahit Çubukçu, Veli Necdet Süngütay, Zeki Mesut Alsan, Kazım Sevüktekin, Rüştü Bekit olmak üzere vekillerin tamamı Diyarbakır'dan milletvekili seçildi (BCA, 030.10\75.497.19.2). Diyarbakır Seçim Dairesi Teftiş Heyeti'nden gönderilen mazbatada adayların oy oranlarının aynı şekilde dağıldığı görülmektedir. Buna göre; İbrahim Tali Öngören, Zülfü Tigrel, Zeki Mesut Alsan, Kazım Sevüktekin ve Mehmet Rüştü Bekit 648 oyla, Diyarbakır'dan Milletvekili seçildi. Milletvekillerin aldığı oyların, seçim bölgelerine dağılımı ise şu şekilde oldu: Diyarbakır Merkez 157, Lice 68, Ergani 53, Çermik 82, Silvan 89, Kulp 41, Bismil 67, Çınar 31, Eğil 60 oy aldı (TBMM Arşivi, Diyarbakır VI. Dönem Milletvekillerinin Seçim Mazbatası). Kazanan vekillerin mazbataları 29 Mart 1939'da İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa gönderildi (BCA, 030.10\75.497.19.3).

Diyarbakır Milletvekili Zülfü Tigrel'in 29 Ekim 1940'ta vefatı üzerine TBMM açık olan Diyarbakır vekilliği için ara seçime gitme kararı aldı. Birçok kişi adaylık başvurusunda bulundu. Bunlar arasında İhsan Hamit Tigrel, Yusuf Sıtkı Hatunoğlu, Refet Kutbay, Namık Taptık, Mithat Kalabalık ve Ahmet Şükrü Emed'de bulunuyordu. BCA, 490.01\297.1196.3; Çağlayan, 2014, s. 33). 2 Ocak 1941'de yapılan ara seçim seçimde Ahmet Şükrü Emed Diyarbakır Milletvekili oldu (BCA, 030.10\78.502.9.13).

Bu dönem seçilenlerden Tahsin Cahit Çubukçu, Veli Necdet Süngütay ve ara seçimle gelen Ahmet Şükrü Emed haricinde diğer beş kişi eski dönem Diyarbakır Milletvekiliydi.

1943 Genel Seçimleri 1942 yılında çıkarılan "4320 Sayılı Seçim Kanunu" na göre yapıldı. 12 Ocak 1943'te CHP Başkan Vekili Hasan Saka'nın Başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubu, toplantı sonunda seçime gitme kararı aldı (Akşam, 13 Ocak 1943, s. 1). Seçim kararının alınmasıyla konu Meclis gündemine taşındı. Bilecik Milletvekili Memduh Şevket Esendal ve iki arkadaşı seçimlerin yenilenmesi için Meclis Başkanlığı'na bir teklif sundular (TBMM ZC, VI/30, s. 216). Meclis Başkanı Abdülhalik Renda tarafından, Meclis Genel Kurulu'nda oylamaya sunulan teklif 301 oyla kabul edildi (TBMM ZC VI/30, s. 249).

CHP'nin tek parti olarak katıldığı ve tek parti dönemin son seçimleri olan 1943 Genel Seçimleri'nde Diyarbakır'dan 70'in üzerinde aday CHP Genel Sekreterliği'ne başvuru yaptı (BCA, 490.01\297.1197.1). Adaylar arasında Diyarbakır VIII. Dönem Milletvekili Feyzi Kalfagil, Diyarbakır Halkevi Başkanı Osman Ocak, Ergani Eski Milletvekili ve Diyarbakır Eski Milletvekili Zülfü Tigrel'in amcazadesi olan İhsan Hamit Tigrel ve I. Umumi Müfettiş Abidin Özmen gibi tanınık simalar da vardı (BCA,490.01\297.1197.1.5; BCA,490.01\297.1197.1.7; BCA,490.01\297.1197.1.63; BCA,490.01\297.1197.1.30). Diyarbakır vekilliği için adaylar açıklandığında toplamda altı milletvekilliği için Zeki Mesut Alsan, Rüştü Bekit, Muhittin Çağın, Cahit Çubukçu, Osman Ocak, İbrahim Tali Öngören, General Kazım Sevüktekin, Kemal Şedele, Şeref Uluğ olmak üzere toplamda dokuz kişi aday gösterildi (Akşam, 24 Şubat 1943, s. 2).

Aday başvuruları yapıldığı esnada CHP Genel Sekreterliği ile yapılan yazışmalar dikkat çekiciydi. Genel Sekreter Memduh Şevket

Esendal'ın I. Umumi Müfettiş Abidin Özmen'e gönderdiği yazıda hakkındaki tahkikattan dolayı Cahit Çubukçu'nun adaylığının istenmediği belirtiliyordu. Özmen'de ilgili yazıya verdiği cevapta Çubukçu'nun Diyarbakır milletvekilleri tarafından kollandığını ve şehirde sevilen bir kişi olduğunu ifade ediyordu. Yaşanan bu gelişmelerden üzerine ailevi gerekçelerini gösteren Cahit Çubukçu adaylıktan çekileceğini; ancak "...her zaman yüce partinin vereceği her vazifeyi yapmaya hazır olduğunu" söyleyerek her durumda partiye olan bağlılığını göstermiştir (BCA, 490.01\365.1536.1).

1943 Genel Seçimlerinde Diyarbakır'dan 556 ikinci seçmenden, 517'nin oy kullandı. CHP'nin Diyarbakır'dan gösterdiği adaylardan ikisi yeni olan Osman Ocak ve Kemal Şedele, dördü eski vekillerden Rüştü Bekit, İbrahim Tali Öngören, General Kazım Sevüktekin ve Şeref Uluğ olmak üzere toplam altı kişi seçimi kazanarak VII. Dönem'de Meclis'teki yerlerini aldılar (Akşam, 1 Mart 1943, s. 2).

Diyarbakır'da seçim sonuçlarının açıklanması üzerine, Diyarbakır Valisi Cevat Ökmen tarafından İçişleri Bakanlığına yollanan 5 Mart 1943 tarihli yazıda Rüştü Bekit, Osman Ocak ve General Kazım Sevüktekin'in aldıkları oyların sayımında bir yanlışlık olduğu ifade edildi. Yeniden yapılan sayımla oyların dağılımı tespit edildi: (BCA, 030.10\76.504.7.3). Yeni sonuçlar Dâhiliye Vekâletinden Başvekâlet'e 6 Mart 1943 tarihinde (BCA, 030.10\76.504.7.2) Başvekâlet'ten de Meclis Başkanlığı'na 8 Mart 1943 tarihinde bildirildi (BCA, 030.10\76.504.7.1).

1945 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşı yeni sona ermiş, Türkiye savaşa girmese de ekonomisi ciddi bir darbe almıştı. Savaşın ülkede yarattığı ekonomik sıkıntılar, halkın çektiği açlık CHP yönetimine karşı büyük bir muhalefete yol açtı. Celal Bayar önce milletvekilliğinden sonra da partiden istifa ederek arkadaşlarıyla yeni bir parti kuracaklarını resmen açıkladı (Akşam, 1 Aralık 1945, ss. 1-2). Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçek anlamda demokrasiye geçiş dönemini başlatmış olan Demokrat Parti (DP) 7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından Ankara'da resmen kuruldu (Goloğlu, 2013, s. 38).

CHP iktidarı, DP'nin ülkenin her yerinde örgütlenerek seçimlere girmesini engellemek için 1946 sonbaharında yapılması gereken belediye seçimlerini öne alarak 26 Mayıs 1946'da yerel seçimlere gitme kararı aldı (Yetkin, 2014, s. 274; Akandere, 2009, s. 443). Bu durum genel seçimlerin de öne çekilmesi anlamına geliyordu. Neticede beklenen oldu 10 Mayıs 1946 CHP olağanüstü kurultayında genel seçimlerin 1947 yerine 1946'da yapılması kararı verildi (Son Posta, 12 Mayıs 1946, s. 1; Ahmad, 2015, s. 33). 5 Haziran 1946'da yeni seçim yasası Meclis'te görüşülmeye başlandı. DP'lilerin bazı itirazlarına rağmen yeni seçim kanunu Meclis'te kabul edilerek yasalastı. Seçim yasasının kabulünden sonra 10 Haziran tarihli Meclis oturumunda Kırıkkale Milletvekili Nafi Kansu ve iki arkadaşı seçimlerin yenilenmesi için Meclis Başkanlığı'na bir önerge sundular. Yapılan görüşmelerden sonra önerge oylamaya sunuldu 381 oyla kabul edildi ve Türkiye yeni bir seçim sürecine girdi (TBMM ZC, VII \ 24, s. 48-81-125).

TBMM'nin seçim kararı almasından sonra CHP bu dönemde teşkilat yönünden göz ardı ettiği Diyarbakır'da yeniden teşkilatlanmaya gitti. CHP İl İdare Kurulu Başkanı Cahit Çubukçu başkanlığında ilçe ve bucaklarda teşkilat hazırlıkları başladı (Diyarbakır, 12 Haziran 1946, s. 1). Yapılan çalışmalar sonucu Ergani, Çermik, Eğil, Silvan, Lice, Kulp, Bismil ilçelerinde ve Dicle, Hani ve Hazro Bucakları'nda CHP teşkilatı kurularak faaliyete geçti (Diyarbakır, 17 Haziran 1946, s. 1) Bunun yanında DP'lilerde boş durmayarak, ilk iş

Diyarbakır'da parti örgütünü kurduğunu 1 Temmuz 1946'da DP İl İdare Kurulu'ndan duyurdu (Diyarbakır, 3 Temmuz 1946, s. 1).

1946 Seçimleri'ne Diyarbakır'dan katılacak olan seçmenlere ait defterler 30 Haziran günü seçim bürolarındaki genel yerlere asıldı. Defterler, bir hafta kaldıktan sonra 6 Temmuz günü indirildi. Ankara'dan gönderilmiş olan oy sandıkları ilçe ve köylere gönderildi (Diyarbakır, 3 Temmuz 1946, s. 1; Diyarbakır, 8 Temmuz 1946, s. 1). Seçim hazırlıkları devam ederken, partilerin Diyarbakır'daki seçim çalışmaları da devam ediyordu. CHP Parti İdare Kurulu, her gün parti binasında büyük toplantılar tertip ediyor, iktidarları döneminde yapılanları anlatıyordu. DP'liler ise şehrin muhtelif yerlerinde konferanslar vererek CHP'yi eleştiriyordu. Örneğin; 14 Temmuz da DP Parti İl İdare Kurulu Başkanı Nazım Önen yapmış olduğu bir konuşmada milli iradenin tecellisine mâni olan kimselerden günün birinde hesap sorulacağını, bugünkü milletvekillerinin bir kısmının vekil sıfatı taşımadıklarını ileri sürerek, tek parti dönemi sistemini sert bir dille tenkit ediyordu. (Diyarbakır, 15 Temmuz 1946, s. 1).

Diyarbakır'ından vekil olmak için 85'in üzerinde kişi genel sekreterliğe başvuru yaptı. Bunların arasında Cahit Çubukçu (BCA, 490.10\297.1198.1.44.), Diyarbakır Eski Milletvekillerinden Zülfü Tiğrel'in oğlu İstanbul Gümrük Muhafaza Baş Müdürü Hamid Zülfü Tiğrel (BCA, 490.10\297.1198.1.23) ve Feyzi Piriçioğlu'nun oğlu Maliye Müfettişi Vefik Feyzi Piriçioğlu gibi tanınmış simalarda bulunuyordu (BCA, 490.10\297.1198.1.51). CHP adayları açıklandığında bu simalardan hiçbiri aday gösterilmedi. CHP ülke genelinde 152 eski vekilli aday göstermediği gibi Diyarbakır'dan da eski vekillerden Rüştü Bekit ve Kemal Şedele'yi liste dışı bıraktı (Akşam, 15 Temmuz 1946, s. 2).

1946 Seçimleri'nde Diyarbakır adaylarına baktığımızda CHP'den üçü eski Diyarbakır Milletvekili olan; Osman Ocak, Şeref Uluğ, Cavit Ekin'in yanı sıra dördü yeni aday olan Fazıl Ahmet Aykaç, Feyzi Kalfagil, Vedat Dicleli, İhsan Hamit Tiğrel olmak üzere toplam yedi aday gösterildi (BCA, 490.10\342.1432.1.45; Akşam, 19 Temmuz 1946, s. 3). DP'den de Dr. Kazım Tayşu ve Nazım Gökso olmak üzere iki aday listede yer aldı. Sabri Aktuğ, M. Şefik Turhan, Muharrem Yetmez ve Hamdi Ergüven bağımsız aday olarak başvurdu. Neticede VIII. Dönem seçimleri için Diyarbakır'dan toplamda on üç aday listelerde yer aldı (Diyarbakır, 19 Temmuz 1946, s. 1).

21 Temmuz'da başlayan seçimler çok partili olmanın havasıyla hararetli geçiyordu. Saat 19.00'da tamamlanan oy verme işlemi tam bir medeniyet ortamı içinde gerçekleşti. Halkın %80'ine yakınının iştirak ettiği seçimlerde CHP adayları kazandı. CHP'ye oy veren halk, belediye ve parti binası önünde miting yaparak sonuçları kutladı. Cavit Ekin teşekkürlerini sunan bir demeç verdi (Diyarbakır, 22 Temmuz 1946, s. 1; Diyarbakır, 23 Temmuz 1946, s. 1).

Diyarbakır, 21 Ekim 1945'te yapılan Genel Nüfus Sayımına göre 127.466 erkek, 122.483 kadın toplamda 249.949 nüfusa sahipti (TCBİGM, 1950, s. 3). Nüfusun seçim oranına bakıldığında 104.477 seçmen bulunmaktaydı. Bu seçmenlerden 80.228'i oy kullandı. Yapılan seçimlere göre; Abdulkadir Cavit Ekin, Fazıl Ahmet Aykaç, Feyzi Kalfagil, İhsan Hamit Tiğrel, Şeref Uluğ, Osman Ocak ve Vedat Dicleli sekizinci dönemde Diyarbakır'ı temsilen mecliste yer aldı (TBMM Arşivi, Osman Ocak'ın VIII. Dönem Seçim Mazbatası).

1946 Seçimlerinden sonra DP birçok seçim bölgesinde usulsüzlük yapıldığını söyleyerek itirazda bulundu. İtiraz edilen seçim bölgelerden biri de Diyarbakır'dı. 29 Temmuz 1946 tarihinde Diyarbakır

Demokrat Parti İl Başkanı Nazım Önen, Diyarbakır'dan seçilen CHP Milletvekilleri'nin seçimleri hakkında yaptığı itiraz dilekçesini Meclis Başkanlığı'na sundu (TBMM ZC VIII/1, s. 16). Meclis Genel Kurulu'nda seçim tutanaklarının onaylandığı 12 Ağustos 1946 tarihinde, şikâyet ve itirazdan dolayı Diyarbakır Milletvekilleri'nin tutanakları onaylanmayarak Tutanakları İnceleme Komisyonu'na havale edildi (TBMM ZC, VIII / 1, s. 14).

Havale edilen seçim tutanaklarıyla ilgili Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun 19 Ağustos 1946 tarihli raporu, Meclis Genel Kurulu'nun 26 Ağustos 1946 tarihli oturumunda gündeme alındı. Diyarbakır Bölgesi'nde yapılan seçimlere itiraz edilen dilekçe şu şekildeydi:

“Diyarbakır Demokrat Parti Başkanlığı tarafından gönderilen yazıda 21 Temmuz tarihinde yapılan Milletvekili Seçiminde kanun ve nizamların hudutları dışına çıkmış olduğu Anayasa ile Türk vatandaşına verilen hakların kullanılmadığı, en büyük idare, zabıta âmir ve memurlarının fiilî müdahaleleri olduğu ve seçime iştirak etmeyenlerin yerine başkalarının parmak basarak oy attıkları, Demokrat Partiye oy vermek isteyenlerin defterde isimleri bulunmadığı yazılarak seçimin bu yolsuzluklardan dolayı feshi lâzım geldiği bildirilmekte ve bu itirazları teyit zımında 29 parça evrak ekli olarak gönderilmiş bulunmaktadır.”

İtiraz dilekçesi okunduktan sonra komisyon verdiği raporda: dilekçenin her yönüyle tetkik edildiğini ve seçim sonuçlarıyla ilgili söylenenlerin bir iddiadan ibaret olduğunu, itirazların etkili bir mahiyetinin bulunmadığını ve seçimlerle ilgili bir usulsüzlüğe rastlanmadığını belirtti. DP'lilerin itirazlarına rağmen sonuç değişmedi. Netice de Diyarbakır'dan seçilen Feyzi Kalfagil, Cavit Ekin, İhsan Hamit Tiğrel, Şeref Uluğ, Vedat Dicleli ve Osman Ocak'ın seçim tutanaklarının kabulüne karar verildi (TBMM ZC VIII/1, s. 16).

Sonuç

Osmanlı Devleti 1876'dan itibaren parlamento sürecine girdi. Bu süreç bazı dönemlerde kesintiye uğrasa da yeni rejim bu doğrultuda ilerledi. Halk kısmi de olsa artık yönetimdeydi. Gerek İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisleri gerekse Ankara'daki TBMM dönemlerinde Diyarbakır'dan da temsilci olduğu görülmektedir. Diyarbakır heterojen yapısı sebebiyle her dönem siyasi olayların odağında yer aldı. Bundan dolayı gerek Mebusan Meclislerinde gerekse TBMM seçimlerinde bölgedeki hassasiyet düşünülerek ulus-devlet düşüncesini benimseyen kişilerin seçilmesine dikkat edildi.

Atatürk dönemi Türkiye'sinde toplam beş seçim yapıldı. Bu süreçte 1920'de açılan I. TBMM ülkenin her yerinden gelen kişileri barındırması sebebiyle daha demokratik bir yapıya sahipti. Bu dönem yapılan seçimlerde Diyarbakır'dan seçilen vekillere baktığımız zaman 1927 III. Meclis Dönemi hariç genellikle Diyarbakırlı olduğu görülmektedir. 1927 yılının özelliği ise yaşanan Şeyh Said Ayaklanması (1925) sebebiyle devletin asayişe yönelik tedbirlerden olsa gerekti. Yaşanılanlar III. Meclis için yapılacak genel seçimlerde etkisini gösterdi. 1927 Milletvekili Genel Seçimlerinde hiçbiri Diyarbakırlı olmayan kişiler seçildi. Yerelliğin temsili durumu 1931 ve 1935 yıllarında değişerek az da olsa Diyarbakırlı kişiler tekrardan bölgede aday gösterildi. Yine bu dönemde dikkat çeken başka bir hususta 1938'e kadar 1908 seçim yasası bazı düzeltmelerle kullanılarak yeni bir yasa çıkarılmamasıdır.

1938 yılına gelindiğinde Türkiye'de Milli Şef Dönemi olarak adlandırılan İsmet İnönü devri başladı. Bu dönemde 1939, 1943 ve 1946

seçimleri yapıldı. Bu dönemdeki seçimler 1942'de kabul edilen yeni seçim kanununa göre yapıldı. İsmet İnönü kendi döneminde kendisiyle ortak çalışma sergilemeyen kişileri aday olarak göstermedi. Diyarbakır'da bu durumdan payını aldı. Bölgede İsmet İnönü'ye yakın kişiler aday gösterildi. Bu dönem içinde 1946 yılı tek parti döneminin sonu oldu. CHP dışında DP artık siyasi bir seçenek olarak duruyordu. DP Diyarbakır'ında aralarında olduğu birçok yerde teşkilatlanarak 1946 seçimlerine hazırlandı. 1946 seçimlerinde Diyarbakır halkı CHP adaylarına alternatif olarak DP'nin de aday göstermesiyle demokratik bir seçim süreci yaşadı.

Sonuç olarak tek parti dönemindeki seçimlerde aday gösterilen vekillerin büyük bir kısmı dönemsel olarak ön seçim ya da temayül yoklaması yerine atama usulüyle belirlendiği için tam olarak demokrasiden söz etmek mümkün değildi. 1946 yılından itibaren CHP'ye alternatif olarak DP'nin varlığı ile daha demokratik bir ortamda seçimlere gidildi. Yine bu süreçte Diyarbakır'dan seçilen milletvekillerinin bölgenin hassasiyeti de düşünülerek milli birlik ve beraberliği önemseyen ve bunu hayatına yansıtan kişilerden olmasına dikkat edildi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (2002). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (Çev. Yavuz Alogan). Kaynak Yayınları.
- Akandere, O. (1998). *Milli şef dönemi çok partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler 1938-1945*. İz Yayıncılık.
- Anonim. (1927, 6 Eylül). *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Anonim. (1931, 20 Nisan). *Akşam*.
- Anonim. (1943, 24 Şubat). *Akşam*.
- Anonim. (1943, 1 Mart). *Akşam*.
- Anonim. (1945, 1 Aralık). *Akşam*.
- Anonim. (1946). Son posta. *Mayıs*, 12.
- Anonim. (1946, 12 Haziran). *Diyarbakır*.
- Anonim. (1946, 17 Haziran). *Diyarbakır*.
- Anonim. (1946, 15 Temmuz). *Akşam*.
- Anonim. (1946, 15 Temmuz). *Diyarbakır*.
- Anonim. (1946, 19 Temmuz). *Akşam*.
- Anonim. (1946, 19 Temmuz). *Diyarbakır*.
- Anonim. (1946, 22 Temmuz). *Diyarbakır*.
- Anonim. (1946, 23 Temmuz). *Diyarbakır*.
- Anonim. (1946, 3 Temmuz). *Diyarbakır*.
- Anonim. (1946, 8 Temmuz). *Diyarbakır*.
- Atatürk, M. K. (1984). *Nutuk, I* (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz). Başbakanlık Basım Evi.

- Avci, C. (2000). *III. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısı ve faaliyetleri (1927-1931)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye İdari-i Umumiye Ekleri (DH-İ.U.M.EK) E-114/89.
- Bozan, O. (2016). *Millî mücadele döneminde Diyarbakır (1918-1923)*. Çizgi Yayınları.
- Çağlayan, E. (2014). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da kimlik inşası*. İletişim Yayınları.
- Çakan, I. (1999). *Türk parlamentosunda II. Meclis*. Çağdaş Yayınları.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839-1950)*. İmge Kitabevi.
- Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi meclis-i mebusan seçimleri*. İmge Kitabevi.
- Demirel, A. (2010). *İlk meclis'in milletvekilleri*. İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2012). *Tek partinin yükselişi*. İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2013). *Tek partinin iktidarı Türkiye'de seçimler ve siyaset (1923-1946)*. İletişim Yayınları.
- Demirel, M. (2007). *Oybirlikli demokrasi açısından 1920-1945 arasında tbmm'deki oylamalar, (Mete Tunçaya Armağan, Derleyenler: Mehmet Ö. Alkan, Tanil Bora, Murat Koraltürk)*. İletişim Yayınları.
- Türkiye cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik genel müdürlüğü. (1950). *Genel nüfus sayımı*.
- Goloğlu, M. (2010). *Üçüncü meşrutiyet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (2017). *Millî mücadele tarihi -II Sivas kongresi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güldoğan, V. (2011). *Diyarbakır tarihi*. Kripto Yayınevi.
- Güneş, İ. (2017). *Atatürk dönemi Türkiye'sinde milletvekili genel seçimleri (1919-1935)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İğdemir, U. (1976). *Yılların içinden. Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Kansu, M. M. (2009). *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber, II. Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- Karaca, T. N. (2004). *Son Osmanlı meclis-i mebusan seçimleri. Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı tarihi birinci meşrutiyet ve istibdat devirleri (1876-1907)*, VIII. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Kayra, C. (1997). *Sevr dosyası. Boyut kitapları*.
- Kendirci, H. (2009). *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine kopuş ve süreklilikler*. Kitap Yayınları.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de millî şef dönemi*, II. İletişim Yayınları.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), (1992). 4 / I, TBMM Basımevi.
- Olgun, K. (2011). Türkiye'de cumhuriyet'in ilanından 1950'ye genel seçim uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII, 79.
- Sarihan, Z. (1993). *Kurtuluş savaşı günlükleri-I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin idari taksimatı (1920-2013)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tamim, A. (2006). telgraf ve beyannameleri. In Y Ali Sevim (Ed.), *İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tanör, B. (2004). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar, I*. MEB Yayınları.
- TBMM arşivi.
- TBMM Zabıt Cerideleri.
- Tuğlaci, P. (1985). *Osmanlı şehirleri*. Milliyet Yayınları.
- Turan, Ş. (2009). *Türk devrim tarihi, II*. Bilgi Yayınevi.
- Türkgeldi, A. F. (2010). *Görüp işittiklerim*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tüten, M. A. (1960). Diyarbakır'ın son 60 yıllık vak'aları (1892-1952). *Kara Amid Dergisi*, II-III |2-4, 1956-1958.
- Üçok, C. (1987). Büyük, I. Millet Meclisi seçimlerine ışık tutan birkaç belge. *Tarih ve Toplum*, 41.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1956). 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ne suretle ilan edildiğine dair vesikalar. *Bellekten*, XX \ 77.
- Yetkin, Ç. (2014). *Karşı devrim 1945-1950*. Kilit Yayınları.